

Мистецька спадщина Т.Г. Шевченка – твори живопису і графіки, що їх виконав Шевченко в різній техніці протягом усього життя. Збереглося 835 творів, що дійшли до нашого часу в оригіналах і частково в гравюрах на металі й дереві вітчизняних і зарубіжних граверів, а також у копіях, що їх виконали художники ще за життя Шевченка. Уявлення про мистецьку спадщину Шевченка доповнюють данні про понад 270 втрачених і досі не знайдених робіт. Живописні й графічні твори за часом виконання їх датуються 1830-1861рр. й територіально пов'язані з Росією, Україною і Казахстаном. За жанрами – це портрети, композиції на міфологічні, історичні та побутові теми, архітектурні пейзажі й краєвиди. Виконано їх у техніці олійного письма на полотні, а також аквареллю, сепією, тушшю, свинцевим олівцем та в техніці офорта на окремих аркушах білого, кольорового та тонованого паперу різни розмірів, а також у п'ятьох альбомах. Значну частину мистецької спадщини Шевченка становлять завершені роботи, але не менш цінними для розуміння творчого шляху й розкриття творчого методу художника є й його численні ескізи, етюди, начерки та учбові студії. З усіх творів лише незначна частина має авторські підписи, написи і ще менша – авторські дати. Вивчення мистецької спадщини Шевченка в наш час дало можливість встановити максимально точні дати виконання багатьох його художніх робіт, визначити основні етапи розвитку творчості митця за жанрами, тематикою й формальними ознаками. За часом виконання всі живописні й графічні твори Шевченка можна поділити на три періоди: від перших робіт доакадемічного часу і до заслання (1830-1847рр), твори років заслання (1847-1857рр) і роботи, виконані після повернення з заслання до смерті художника (1857-1861рр). В межах кожного з цих періодів простежуються й коротші за часом етапи, які об'єднують твори не тільки за певною тематикою, а й за художньою вартістю їх і за технічними засобами виконання.

Мистецька спадщина Шевченка періоду від вступу до Академії мистецтв і до заслання (1838-1847рр) становить окрему групу живописних і графічних творів, що відзначається широкою тематикою, появою нових жанрів і новим співвідношенням між ними, значним удосконаленням опанованих технічних засобів вираження і звернення до нових. На творах Шевченка цього періоду особливо помітний вплив К. Брюллова: певна ідеалізація зображуваного, романтична піднесеність, деяка умовність колориту. Разом з тим Шевченко вчився в нього майстерності композиції, реалістичного рисунка, мистецтва портрета. В цей же час він починає виступати як представник критичного реалізму. В межах цього періоду виразно простежуються етапи внутрішнього розвитку митця. Перший етап припадає на 1838-1843рр (до першої подорожі на Україну). Значну частину творчості Шевченка цих років становлять студійні роботи – рисунки олівцем, вуглем та твори, виконані олійними фарбами. Серед них – окремі рисунки з гіпсових моделей, а більшість зображення живої натури (натурщики в різних позах та змальовки з натури своїх товаришів по Академії). До цієї групи належить і виконана олією композиція “Натурщик в позі св. Себастьяна” (1840-1841рр). Виходячи за межі суто учбових завдань, Шевченко працює в цей час й над натурою власної “постановки” (акварелі “Жінка в ліжку” 1839-1840; “Натурщиця” 1840). Багато уваги приділяв він копіюванню творів свого вчителя К. Брюллова (жанрові композиції “перерване побачення”, “Сон бабусі і онучки” – обидві 1839-1840). Робота над цими копіями допомогла Шевченкові увійти в творчу

лабораторію видатного художника, сприяла удосконаленню майстерності в акварельному живопису. В перші роки перебування в Академії Шевченко виконував портрети, історичні та жанрові композиції та ілюстрації (олівець, акварель, олійні фарби). Опанування основами рисунка і технікою живопису позначалося на професійному рівні оригінальних робіт, а з творчим зростанням митця і його студійні малюнки набували високої художньої цінності. В портретах, які художник виконував найчастіше на замовлення, він не задовольнявся лише зовнішньою схожістю, а прагнув відтворити образ людини, риси її характеру. Вершиною в цьому жанрі Шевченка академічного часу є виконаний олією автопортрет (1840), з якого починається галерея автопортретів. Нечислені жанрові композиції митця цього періоду є етапними в історії українського мистецтва. Сепія “Хлопчик з собакою в лісі”(1840) тематично близька до неznайденої картини “Хлопчик-жебрак, що дає хліб собаці”, яку рада академії мистецтв 1840 відзначила срібною медаллю 2-го ступеня. Такої ж нагороди удостоєно й композицію “Циганка-ворожка” (1841). Картина “Катерина” (1842), викона олійними фарбами, ввійшла в скарбницю українського побутового живопису як один з перших творів критичного реалізму. Жанрові твори Шевченка правдиво і поетично зображують життя українського народу, глибше, ніж це було до того в українському мистецтві, підносять соціальні проблеми. Успіхи жанриста позначились і на багатьох ілюстраціях Шевченка, які висунули його в число відомих ілюстраторів. У перші роки навчання в Академії мистецтв Шевченко почав працювати в пейзажному жанрі. Роботи останнього періоду перебування в Академії свідчать про докорінний злам у творчості художника. Перша подорож на Україну (квітень 1843 – лютий 1844) визначила тематику і характер творів митця, їхні жанри і співвідношення між ними. На Україні Шевченко далі працював над портретом, застосовуючи переважно олійні фарби (портрети Маєвської, Г. Закревської, П. Закревського, дітей В.М. Репніна). Ці твори набагато виразніші, глибше, ніж акварельні портрети попереднього періоду, розкривають внутрішній світ портретованих. Вони свідчать і про успіхи художника в оволодінні технікою олійного живопису. Новий за характером і технікою виконання (туш, перо-штрих, а не контур, як у композиціях доакадемічного періоду) автопортрет Шевченка 1843. Рисунок тут ніби передував творам, виконаним у техніці офорта. Мистецький доробок Шевченка часу перебування на Україні складають портрети, підготовчі роботи до “Живописной Украины”, виконані олією дві картини – “Селянська родина” та “На пасіці”, пейзажі (тепер як провідний жанр), а також численні рисунки, серед яких і “Вдовина хата на Україні” та “Хата батьків Т.Г. Шевченка в с. Кирилівці”. Всі ці роботи свідчать про великий інтерес митця до життя українського народу і цього побуту, до природи й історичного минулого України, про либоке соціальне спрямування творчості художника. У програмі до “Живописной Украины” вперше в українському мистецтві проголошено думку про соціальну роль образотворчого мистецтва, а саме видання поклало початок розвитку в українському мистецтві офорта.

Творчість Шевченка періоду від закінчення Академії до заслання характеризують переважно портрет і пейзаж. Відомо 17 портретів цього часу, виконаних олією, аквареллю і олівцем,- свідчення майстерності і популярності Шевченка як портретиста серед широких кіл української інтелігенції. В пейзажах, виконаних аквареллю та олівцем, переважає

замилування просторами, затишними куточками і особливо деревами з їхнім вибагливим і складним рисунком. Композицію тут побудовано на другому плані; пізніше, десь з літа 1845, спостерігаються перші спроби дати і третій план. Велике місце в творчості Шевченка в цей час посідав історичний пейзаж, що зумовлено роботою художника в Київській археографічній комісії, для якої він змальовував архітектурні пам'ятки й історичні місця. В цих творах висока майстерність поєднуються з науково-документальною точністю.

Ретельне вивчення мистецької спадщини Шевченка, зосередження всіх його творів у спеціальному музеї, публікація їх в академічному виданні (1961-1964) дали змогу об'єктивно оцінити великий за обсягом і значний за мистецькою вартістю доробок художника періоду заслання. Незважаючи на царську заборону, Шевченко в роки недолі працював багато плідно в усіх властивих йому раніше жанрах. Всього відомо 124 завершені твори й 220 ескізів та начерків, створених тоді. Змінилися тільки співвідношення між жанрами, питома вага кожного з них у загальному доробку митця. Найплідніше він працював у жанрі пейзажу – цьому великою мірою сприяла участь в Аральській і Каратауській експедиціях. Найчастіше художникові доводилося фіксувати натуру нашвидку – звідси начерковий характер робіт, особливо рисунків у художніх альбомах. Ці рисунки дуже лаконічні, часто це лише контури або контур з незначною штриховкою. Деякі пейзажі часу Аральської експедиції Шевченко завершував вже в Оренбурзі за олівцевими рисунками з помітками “для пам'яті”, а частіше покладався на свою вийняткову зорову пам'ять. Про велику спостережливість художника говорять і численні пейзажі, на яких надзвичайно тонко зображено деталі не тільки на першому плані, а й на другому і третьому. З особливою силою спостережливість митця виявляється в численних малюнках науково-допоміжного характеру з зображенням структури берегів Аральського моря та скель і урвищ, що були важливими для геологічної характеристики місцевості. Такий філігранний рисунок, не позбавлений і великої художньої цінності, очевидно, прислужився митцеві для пізнішої роботи в офорті. Пейзажі Шевченка часу обох експедицій відрізняються від його пейзажів попереднього періоду перевагою в них другого і третього планів, видовженою композицією при широкому, часто відкритому обрії й надзвичайно багатим і тонким колоритом. У глибоко емоційних і розмаїтих за настроєм акварелях Шевченко виступає як видатний майстер цієї техніки. Його пейзажі дуже точно і правдиво відображають природу казахського краю, її своєрідну красу. Особливе місце в художній спадщині Шевченка років заслання належить жанровим композиціям, що становлять кілька окремих тематичних груп. Одна з них призначена побутові казахського народу (сепії “Казахи в юрті”, “Казахська стоянка на Косаралі”, “Казахський хлопчик розпалює грубку”, “Казахський хлопчик дрімає біля грубки”, “Казахи біля вогню” та акварель “Казах на коні”, всі 1848-1849pp). Ще більше змальовок з життя казахів у дорожніх альбомах художника (ескізи і начерки до закінчених сепій і акварелей). Значної розмаїтості і соціальної гостроти казахів тема набула в другий період заслання поета (сепії “Тріо”, 1851; “Пісня молодого казах”, 1851-1857; “Байгуші під вікном”, 1855-1856 і “Казашка Катя”, 1856-1857). У деякі твори (“Т. Г. Шевченко і байгуші”, “Т. Г. Шевченко і казахський хлопчик, що грається з кішкою” 1856-1857) художник вводить свій автопортрет.

Цим Шевченко підкреслює своє глибоке співчуття до долі казахського народу.

Окрему групу становлять композиції на історичні, міфологічні, літературні та біблійні теми (“Благословіння дітей”, “Телемак на острові Каліпсо”, “Робінзон Крузо”, “Самаритянка”, “Казашка”, “Мілон Кротонський”, “Нарцис та німфа Ехо”, “Св. Себастьян”, “Умираючий гладіатор”, всі – 1856). Всім їм властиве глибоке психологічне трактування образів.

Третя, цілком самостійна, група жанрових композицій це сепія сепій “Притча про блудного сина”, яку Шевченко мав намір відтворити в гравюрі. Викриття експлуататорського ладу досягає тут найбільшої гостроти.

Портретні твори Шевченка років заслання виконано переважно сепією або італійським олівцем (лише кілька портретів в Оренбурзі – аквареллю). Вони досконаліші щодо композиційної побудови, глибше розкривають психологічний стан портретованих і являють собою новий крок у розвитку реалізму художника. Часто Шевченко вводить портрет у жанрові композиції (“О. Бутаков і фельдшер О. Істомін під час зимівлі на Косаралі” 1848-1849; “Т.Г. Шевченко серед товаришів” 1856; “Т.Г. Шевченко малює товариша” 1855-1857).

Творчість Шевченка років заслання переконливо доводить, що, всупереч твердженням біографів поета з буржуазно-націоналістичного табору, він не втратив здібностей художника, а й досяг як митець ще вищого рівня в усіх жанрах портретному, пейзажному й побутовому. В його творах цього часу на повну силу пролунала соціальна тема й виявилася інтернаціоналістська позиція художника. Крім того, твори років заслання свідчать про те, що Шевченко будиши відірваним від академії, не забував про неї. Безсумнівний відгомін академічної школи відчувається у виконаних художником у цей час композиціях на історичні, міфологічні й літературні теми. Пієтет Шевченка до Академії мистецтв стверджують написана на засланні автобіографічна повість “Художник” та записи у “Щоденнику”.

Мистецька спадщина Шевченка останнього періоду життя кількісно невелика. В цей час він багато працював над офортом і досяг у ньому, порівняно з офортом 1844, нових успіхів. Серед пейзажів переважають етюди й начерки, виконані 1857 на пароплаві, коли поет їхав з Астрахані до Нижнього Новгорода, та краєвиди, створені на Україні під час третьої подорожі 1859 (вийнятком хіба що є офорти “Вечір в Альбано поблизу Рима. Ліс” – за твором М. Лебедева та “Мангишлацький сад” – за власним малюнком). Усі ці пейзажі незалежно від міри їхньої завершеності, свідчать про зрослу майстерність Шевченка-пейзажиста в останній період життя. Це виявляється в підкресленні другого і третього планів, у побудові композиції на широкому обрії та у перевазі повітряної перспективи над лінійною, в глибокій ліричності та емоційності краєвидів.

До жанрових композицій Шевченко звертався лише повернувшись до Петербурга та його майже виключено в зв'язку з роботами в офорті (“Дві дівчини”, “Свята родина”, “Притча про робітників на винограднику”). Всі – 1858\ “Сама собі своїй господі”. “Приятелі”, “Старець на кладовищі”, всі – 1859). Особливий інтерес являють портрети роботи Шевченка останнього періоду його творчості. Їх відомо 41. Усе це – завершені твори, крім невеликого рисунка олівцем – портрета О. Герцена, спокійного в Нижньому Новгороді. Портрети виконано італ. Олівцем і крейдою на тонованому папері та в техніці офорта. Для портретів олівцем характерні смілива, соковита лінія й соковитий штрих. Шевченко намалював їх на пароплаві

під час переїзду по Волзі, потім у Нижньому Новгороді, Москві, на Україні та в Петербурзі. Вони близькі до портретів, виконаних у Новопетровському укріпленні, але набагато контрастніші та виразніші щодо внутрішньої характеристики портретованих, хоч сам рисунок у них значно лаконічніший. Ціла галерея офортних автопортретів (шість) і портрети віце-президента петербурзької академії мистецтв Ф. Толстого та професорів академії Ф. Бруні та П. Клодта й академіка І. Горностаєва є визначним здобутком не лише в мистецькій спадщині Шевченка, а й в уьому тогочасному офорті.

Шевченко зробив великий внесок у розвиток портрета, побутового жанру і пейзажу. Він виступав як один з перших на той час офористів України й Росії. Його реалістична творчість сповнена великого соціально-викривального змісту й відзначається глибокою народністю, інтернаціональними мотивами і гуманізмом. Твори Шевченка мали вплив на весь розвиток українського мистецтва, вони служать життєдайним джерелом для багатьох поколінь українських художників. Мистецька спадщина Шевченка визначає його видатне місце в історії не лише українського, а й світового мистецтва.